

Mila Krasteva

(Bulgaria, Plovdiv University Paisii Hilendarski, Department of History of Literature and Comparative Literature)

Hieromonk Paisius, Prohegumen of Hilendar: Documents, Fabrications and (Ir)refutable (Hypo)theses

Abstract: Hieromonk Paisius, Prohegumen of Hilendar is one of those Bulgarians who chose not to unveil most of their journey “on this side”. The documents dating back to his lifetime, originating with him personally or with his contemporaries, are too few and far between. The academic research on the topic of interest spans from the very beginning of the 20th century to 2017. It includes strictly academic studies, as well as less scholarly publications that would often use the documented facts in a rather arbitrary fashion. With this in mind, this text aims at systematising and annotating the irrefutable set of (auto)biographical documents that have survived hitherto. Drawing upon these documents the text highlights some of the least persuasive hypotheses about the identity of Paisius of Hilendar.

Keywords: Hieromonk Paisius, Prohegumen of Hilendar, (auto)biographical documents, fabrications, (ir)refutable (hypo)theses

Мила Кръстева

(България, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“,
Катедра по история на литературата и сравнително литературознание)

Йеромонах Паисий проигумен Хилендарски: (авто)биографични документи, фикция, (не)оспорими (хипо)тези

*На скъпата професор Надежда Драгова – посвещавам.
За всичко, което ми даде!*

I. Щрихи към историята на проблема

Специалистите възрожденисти знаят, че не са един или двамина онези книжовници на ранното Българско възраждане, които са преминавали сякаш безследно в биографичните измерения на човешкия си път и са пребивавали сякаш потайно, без да оставят видима дияра през възрожденското си „живелище“. Днес знаем твърде малко за ранните години на повечето от възрожденците ни, които се изявяват между 60-те години на XVIII и 40-те години на XIX век. Ако обаче съпоставим фрагментарното си познание за тях с обемното си незнание за цялостния житейски път на йеромонах Паисий проигумен Хилендарски – съставител на „История славянобългарска“, ще трябва да признаем, че той е един от най-анонимните „минувачи във времето“¹. Един поглед към историята на съвременния научен интерес към живота на Паисий сочи, че началото му се поставя от Йордан Иванов. Ученият е първият, който през 1914 г. обнародва с набо-

¹ Образът следва метафоричните видения на С. Агасински от книгата му „Минувачът във времето“ (Агасински 2001/ Agasinski 2001).

рен текст „История славянобългарска“, разчетена по автографа на Паисий Хилендарски от 1762 г. (Иванов 1914/Ivanov 1914). Публикацията на Й. Иванов е снабдена с академичен предговор, в който се подлагат на преценка някои от известните към онзи момент документи около личността на монаха, като се систематизират и наличните предания. Около 100 години по-късно, през 2017 г., Димитър Пеев публикува студия в сръбското списание „Археографски прилози“, която е озаглавена „Нови документи за хилендарския проигумен Паисий от втората половина на XIX в.“ (Пеев 2017/Peev 2017). Публикацията въвежда в научно обръщение непознати преди това данни, на които писането ми се уповава нататък. Ценното в проучването на Д. Пеев е решението да се издадат дипломатично всички (ново)открити до 2017 г. документи, архивирали автентични сведения за Паисий, като се отпечатат и фототипно – едно решение, което съществено улеснява работата на последващите изследователи.

Между 1914 и 2017 г. – годините, които в моето писане условно бележат началото и края на столетния съвременен академичен интерес към живота на Паисий, се подреджат усилията и на учени от ранга на Боян Пенев (Пенев 1918/Penev 1918), Борис Йоцов (Йоцов 1938/Yotsov 1938), Петър Динеков (Динеков 1938/Dinekov 1938), Михаил Арнаудов (Арнаудов 1942/Arnaudov 1942), Надежда Драгова (Драгова 1961/Dragova 1961), Христо Христов (Христов 1972/Hristov 1972), Велчо Велчев (Велчев 1981/Velchev 1981), Боню Ст. Ангелов (Ангелов 1985/Angelov 1985), Божидар Райков (Райков 1976/Raykov 1976, Райков 1980/Raykov 1980, Райков 1983/Raykov 1983, Райков 1989/Raykov 1989), Иван Радев (Радев 2012/Radev 2012) и др. Сред многобройните издания по темата бих посочила и съчиненията на Иван Ненов (Ненов 2003/Nenov 2003), Екатерина Бояджиева (Бояджиева 2013/Boyadzhieva 2013), Лазар Хадживълчев (Хадживълчев 2013/Hadzivalchev 2013), Цанко Живков (Живков 2015/ Zhivkov 2015)² и др. Тук е важно да се изтъкне, че всеки от изследователите, следвайки конкретните си академични или творчески задачи, се е опитвал да премисли отново и човешкия път на монаха, изправяйки се пред липсата на достатъчен набор от достоверни факти и зейналата невъзможност да продължи и по-нататък. Затова и днес все още се работи главно с догадки за това кой би могъл да е Паисий Хилендарски.

Митотворчеството се активизира особено около юбилеите, като се разпростира най-вече върху проблеми, свързани с питання като: кое е родното място на монаха; кои са кръвните му родственици; къде и кога е приключил последният му земен път; как физически е изглеждал Паисий и т.н. За да се осъзнае колко далеч от истината понякога са тиражираните представи за живота на Паисий, ще систематизирам реалните факти – само неоспоримите, които засягат (авто)биографичното присъствие на Паисий Хилендарски в пределите на същинското му житейското време. При реконструирането са важни:

1. Единствено автобиографичните документи, съставени от самия Паисий.
2. Единствено биографичните свидетелства, оставени от негови преки съвременници, но от онези, които наистина са го виждали с очите си, които са чували гласа му с ушите си, затова и са го „разказвали“ достоверно. Всичко друго, извън пряко съобщеното в цитираните по-долу документи, е митично обогатено и „изфабрикувано“, и показва как в продължение на повече от столетие е „употребяван“ Паисий: било за нечий частни потреби; било във връзка с обслужването на една или друга идеология и политика.

² Някои от книгите имат и по-ранни издания. Тук се цитират главно онези издания, които събират по-цялостно данни по интересуващата ме тема.

II. Паисий за себе си

Единствените автентични автобиографични извори, съобщени от Паисий, са твърде малко на брой. Такива са:

1. Оригинално заглавие на ръкописната „История славянобългарска“:

Исторіа славѣнобългарскаа ѿ народе и ѿ царей и ѿ стѣхъ болгарскіхъ и ѿ вѣсехъ деліа і вѣтна болгарскаа собрано и нареждено паисіемъ іеромонахомъ вѣвшаго и прішедѣша ва стѣе горі донскіе ѿ епархїи самоковскіе въ лето дѣ мѣ е и собравшаго історїю сїю в лѣто дѣ ѣ в на ползѣ родѣ болгарскому. (ИС 2012: 57/IS 2012: 57)

Съобщеното от Паисий за пребиваване в Самоковската епархия отключва редица необосновани трактовки в научните публикации. Така например по повод на излъчения от монаха факт се прави заключение, че Паисий се е родил някъде из нейните предели. Видно е обаче, че никъде в оглавлението, а и никъде другаде в целия текст на „История славянобългарска“, не се съобщава изрично, че родното място на Паисий е в пределите на някогашната Самоковска епархия, която през Възраждането е имала други граници (Ковачев 1962/Kovachev 1962). В действителност не знаем какво точно е правил Паисий в Самоковската епархия, когато е потеглил за Атон през 1745 г. Възможно е да е бил монах в някой от манастирите в епархията, може би това да е бил и самият Рилски манастир (Иванов 1912: 161/Ivanov 1912: 161). Вероятно точно това е искал да ни подсказе Паисий, вписвайки Самоковската епархия в заглавието, но няма как да узнаем, дали наистина е така, което пък превръща в самоцел идеята за търсене на родното място на Паисий в някогашните ѝ предели.

Другото, вестеното от самия Паисий, доказва, че, когато е потеглил за Света гора, той вече е бил йеромонах. Отново не знаем кога се е замонашил, но вписването на Самоковската епархия в апарата на заглавието най-вероятно подсказва къде е подстриган. Но и това е само допускане по вероятност.

2. Послеслов на „История славянобългарска“

В послеслова Отец Паисий изповядва:

азъ паисѣа іеромонахъ и проиѣмень хиландарскї съсокрѣпїхъ и написахъ ѿ рѣски рѣчи прѣсти обрѣтихъ на болгаркї прѣсти рѣчи и словѣнскї по малѣ снадѣше ме ревностъ и жалостъ по родѣ своѣго болгарскогѣ, защо не имѣахъ — истѣрїа заедно съсокрѣпѣнна за прѣславната дѣлїа и испѣрвата времена родѣ нашегѣ и — стїхъ и цри тако и зкарѣхъ на многаждї сѣрѣе и грѣцї, защо не имѣеме своѣа истѣрїа азъ зорѣхъ по многїхъ по книгахъ и истѣрїахъ, рѣди всхпѣрїахъ трѣд много, за двѣ лѣта собирѣти по малѣ ѿ много истѣрїи и оу немска зѣмла повѣче за то намерѣнїе ходїхъ, тѣмѣ ѿбрѣтохъ истѣрїа маврѣвїрова за сѣрѣе и болгарї вкратцѣ за цри Чч тако азъ прїзрѣхъ своѣ главоболѣе іако за много време страдахъ, тѣко и стрѣвою волѣхъ вѣлми и то ѿ желанїе много цо имѣахъ презрѣхъ, и ѿ много времена погрѣвенаїа и забвѣнаїа ѣдѣа совакрѣпїхъ наедно рѣчи и слѣва написахъ не зѣихъ се ни граматика ни политика никако, но остимъ болгаромъ просто и написахъ, не вїстѣ мнѣ тѣцїанїемъ за рѣчи по граматика слагѣти и слѣва намецѣти но совакрѣпїти наедно сїю истѣрїицѣ, и совакрѣпїхъ сїю въ хиландѣ монастї при иѣмѣна лаврѣнтѣа врата моѣго ѣдиномастїрѣнаго и старѣйшаго мѣне, вѣ їмѣ тогѣа лѣта шѣсѣдѣсетѣ, а мѣне четїридѣсетѣ в тоѣ време даїаше хиландѣ данъ тѣркомъ три хїлѣди грѣша, и заложїль са бѣше двѣдѣсѣ и сѣдѣмъ хїлѣди грѣша, и вѣ много смѣщенїе и несогласїе вратѣско, затѣ не мѣгохъ сътерпѣти к томѣ в ииландѣ, и изїдохъ и прїидѣхъ в изографѣ, и тѣмѣ їще много — ѿбрѣтохъ извѣстїе и писма рѣди болгарї и прїсвокрѣпїхъ и скончѣхъ рѣченїа в сїю истѣрїицѣ на ползѣ родѣ нашегѣ

българском: [...] (ИС 2012: 358; 360; 362, подчертано в оригинала/IS 2012: 358; 360; 362, podchertano v originala).

С автобиографичната си памет Паисий документиращ не само, че е йеромонах, но че е и проигумен. Като цитира Василий Григорович-Барски – руски пътешественик от XVIII в., Д. Пеев дава ново тълкувание на термина „проигумен“, различаващо се от досегашните научни представи (Пеев 2017: 159/Пеев 2017: 159). Според Пеев терминът „проигумен“ не означава просто бивш игумен, а назовава висок сан от монашеската йерархия: проигумените са онези монаси, които са излизали неколкократно от манастира, а след успешни таксиди са принасяли значителни дарения в полза на светата обител, подпомагайки нейното процъфтяване. Защото те:

са се ползвали с по-голямо уважение и от самия игумен. В манастирския събор гласът на тези заслужили проигумени е имал по-голяма тежест от този на игумена. Никой не е можел да изпрати проигумените на послушание извън манастира, а ако са били на възраст са оставали до смъртта си в манастира и са се радвали на почести и уважение. (ИС 2012: 359, бел. на преводача № 637/IS 2012: 359, bel. na prevodacha Nr. 637).

И още един реален автобиографичен факт, споделен от Паисий. Думата е за т.нар. от него „Немската земя“ – образ, който назовава град Сремски Карловци. По онова време Сремски Карловци е виден православен център в границите на католическата Австрийска империя. Доказано е безспорно, че Паисий тръгва за Сремски Карловци, упълномощен от хилендарското братство, което го изпраща с препоръчително писмо от 14 март 1761 г. Писмото документиращ:

Прочее... избрахом чѣтнѣйшаго проигумена и во Хрѣткѣ врата нашего квр Па-са, и послахом с' симиъ достовѣрнымъ нашею писа-имъ... (цитира се по Иванов 1914: XXXIV, бел. 1/tsitira se po Ivanov 1914: XXXIV, bel. 1).

Препоръчителното писмо е публикувано през 1913 г. (Грујић 1913: 43; 68-69/Grujić 1913: 43; 68-69). Днес оригиналът се пази в митрополитско-патриаршеския архив в Сремски Карловци. През 1914 г. писмото е препечатано от Й. Иванов (Иванов 1914: XXIV/Ivanov 1914: XXIV), а последната му наборна публикация е дело на Д. Пеев (Пеев 2017: 174-175/Пеев 2017: 174-175). Според съдържанието на документа Паисий е избран изрично от монашеския събор с поръчението да прибере вещите на починалия в Сремски Карловци проигумен Герасим. Избран е, защото е благонадежден монах (Иванов 1914: XXV/Ivanov 1914: XXV). Във връзка със събитийността около „Немската земя“ разполагаме и с неопровержимото знание, че на 19 май 1761 г. йеромонах Паисий проигумен Хилендарски е представил писмото, съставено от манастирското братство, на Павел Ненадович – митрополит в Ср. Карловци (Иванов 1914: XXV/Ivanov 1914: XXV). Официалната цел на Паисиевото посещение се свързва със заръката да получи личните вещи и пари, останали от монах Герасим. Неофициалната задача пък на посещението – целта, която Паисий ни доверява съкровено в послеслова, се определя от родолюбивото желание да открие и проучи надеждни исторически извори, които са необходими за дописването на „История славянобългарска“. Паисий наистина намира потребното му в тамошната митрополитска библиотека, където по онова време са се съхранявали историческите съчинения, издадени до момента. Там се е докоснал и до руските преводни православянизирани версии на „Царството на славяните“ на Мавро Орбини и „Църковни анали“ на Цезар Бароний, а придобитото знание му е помогнало да довърши съчинението си, когато се е завърнал на Света гора.

Има и още един същностен факт в послеслова, който се отнася до същинските роднинства на Паисий: монахът сам е изписал с ръката си, че Лаврентий – игумен на Хилендарския манастир (преди Паисий да го напусне и да се премести в Зограф), е негов брат по майка, т.е. негов доказан кръвен родственик. Важно е да се подчертае и този факт, за да се оспорят въобразените роднинства на Паисий Хилендарски. Тези роднинства се съчиняват, без да се цитират преки и неоспорими данни, съставя се и родословно дърво: натъкмяват се Паисивета майка, баща/бащи, братя, при това от различни бащи (Снегаров 1962: 421/Snegarov 1962: 421). „Откриват“ се дори връзки, които градят родословно дърво на дванадесет поколения, като се „съчиняват“ около 3000 родственика на монаха (Хадживълчев 2013/Hadzhivalchev 2013). И в това проблемно поле изследователите често се заиграват, но наличната огромна литература по темата не доказва нищо, което да не може да бъде съборено, защото се борави или само с косвени данни, или само с предания. Знаем, че брат на Паисий е Лаврентий – останалото е поредната „изфабрикувана“ неистина за Светогореца.

3. Разписка от Сремски Карловци от 21 май 1761 г.

Разписката е открита и публикувана от сръбския историк Иларион Руварац (Ruvacac 1900: 620-621). По това време той е библиотекар в митрополитската библиотека в Сремски Карловци. Последната наборна публикация на документа е на Д. Пеев (Пеев 2017: 176-177/Peev 2017: 176-177). Това всъщност е първият автентичен автобиографичен документ, достигнал до нас, който съдържа автографа:

Паисиа Проингоуменъ Хилендарски (цитира се по Пеев 2017: 176-177/Peev 2017: 176-177).

Автографът на Паисий в случая е скрепен и с личния печат на монаха. Съдържанието на документа, което е писано от друга, а не от Паисиевата ръка, свидетелства, че Паисий е получил имуществото на монах Герасим, починал в Сремски Карловци. Имуществото се е равнявало на 1295 форинта 57 крайцера и 1076 форинта в записи. Герасим е притежавал и облигации, хилендарски хрисовули, а също и дрехи. За нас е важен Паисиевият автограф, защото почеркът от разписката от 21 май 1761 г. се оказва идентичен с почерка на ръкопис, открит в началото на XX век в Зографския манастир на Света гора (Зогр. 43/Zogr. 43), който се счита за оригинал на Паисиевата книга. Подреждането на фактите около откриването на оригинала има следната хронология.

През зимата на 1906 г. Й. Иванов намира в Зографската света обител тетрадка, съдържаща текст на „История славянобългарска“. През юли на 1907 г. Иванов изучава задълбочено почерка на въпросната тетрадка и го сравнява с почерка от карловацката разписка от 21 май 1761 г. През 1908 г. наблюденията и изводите си от проведеното проучване Й. Иванов обнародва в „Български старини из Македония“. Именно там за първи път в академичен труд се настоява, че „първообразът на Паисиевата история е намэренъ“ (Иванов 1908: 175/Ivanov 1908: 175). Доводите са следните:

1-о въ заглавнето се посочва кога е дошел авторът въ Св. Гора, именно въ 1745 г., нѣщо, което не се срѣща в другите познати прѣписи на Паисия; 2-о въ правописа се забѣлѣзватъ повече особености отъ самоковски говоръ, отколкото въ другите познати преписи на Паисия и 3-о рѣкописътъ съ нѣкои зачеркванья и отпращанья напомня повече работа на първомайсторъ, отколкото на простъ преписвачъ. (Иванов 1908: 174/Ivanov 1908: 174).

В началото тази хипотеза намира и своите опоненти. След остри спорове, които невинаги имат своята документална подплата (Пенев 1918: 122-123/Penev 1918: 122-

123), в науката се налага категоричната представа, че ръкописната книга, открита от Й. Иванов през 1906-1907 г., наистина е автограф на Паисий – оригинал на „История славянобългарска“. Днес достоверността на това изключително откритие в науката за Паисий се подкрепя от едни от най-сериозните учени паисиеведи като Божидар Райков (Райков 1989/Raykov 1989) и Илия Тодоров (Тодоров 1971/Todorov 1971).

4. Договор от 15 юли 1761 г., сключен между проигумен кир Паисий Хилендарски и Захарий Дмитриевич (Сигн.: Хил. арх. 1761/17 – по Пеев 2017: 202/Реев 2017: 202).

Договорът, открит през август 1976 г. в Хилендарския манастир от Божидар Райков (Райков 1980: 118-123/Raykov 1980: 118-123), е съставен в два идентични екземпляра. Първият екземпляр е публикуван от Б. Райков (Хил. арх. 1761/17), а вторият (Хил. арх. 1761/17) – с дипломатично разчитане и фототипия, е отпечатан от Д. Пеев (Пеев 2017: 178-202/Реев 2017: 178-202). Документът свидетелства за отдаване под наем на хилендарска къща на карловацкия гражданин Захарий Дмитриевич. Свидетел на договарянето е карловацкият митрополит Павел Ненадович. Според договорните клаузи наемателят Захарий Дмитриевич е задължен да заплаща наем на Хилендарския манастир. И двата екземпляра съдържат автографа:

Паісіа Проігѣмена Хіландарскі (цитира се по Пеев 2017: 203/ Реев 2017: 203).

Документът носи и личния печат на Паисий, който е от червен восък, а почеркът е същият като този от гореописаната Карловацка разписка от 21 май 1761 г. Същият е и като почеркът от оригиналната ръкописна тетрадка с Паисиевата история, открита в Зографския манастир от Й. Иванов през 1906 г. Единствената разлика в автографите, положени в разписката и договора, засяга изписването на „и“ в прозвището *Хилендарски*: в Карловацката разписка „и“ е ръкописвано с осморична графема (и), а в договора – с десетирична (и) графема (Райков 1989: 19/Raykov 1989: 19). Различията в подписа на Паисий в случая са много съществени, защото доказват недостатъчната образованост на йеромонах Паисий и се изправят срещу митове като този:

Когато е дошълъ въ Хилендаръ, той е билъ момче на 18-19 годишна възраст [...] Въ това врѣме имало училище въ Ватопедъ, основано о нѣкой си Вулгаросъ. [...] Въ туй училище сж учили: Отець Паисий, Неофитъ Бозвели, Иларионъ Макариополски други наши дѣйци из нашето духовно възраждане. (Маринов 1912: 117-118/Marinov 1912: 117-118).

Ако Паисий бе посещавал Ватопедската академия на Е. Вулгарос, която действително е съществувала, то щеше да проличи – Паисий щеше да е подготвен историк, професионално обучен, какъвто по неговото време е архимандрит Йован Раич. Допуснатите правописни, граматични, стилистични неточности в „История славянобългарска“, разминаванията при повторението на фактите, грешките, които прави дори в „такъв консервативен и постоянен елемент, какъвто е личният подпис“ (Райков 1989: 18/Raykov 1989: 18), доказват, че Паисий не е историк „по професия“, а е историк по съдба.

5. Омология от 20 юни 1762 на о. Йосиф (Сигн.: 1762/ № 13 – по Пеев 2017: 152/ Реев 2017: 152).

В омологията е видимо изписването:

Паісіа Проігѣмена.

Документът доказва, че о. Йосиф получава конкретни права срещу заплащане от 150 гроша. Омологията е публикувана за първи път цялостно от Д. Пеев (Пеев 2017: 181-182/Пеев 2017: 181-182).

6. Решение от 29 септември 1767 г. на Хилендарската управа (Сигн.: Хил. арх. 1767/ № 9 – по Пеев 2017: 187/Пеев 2017: 187).

Документът е открит от Харалампие Поленакович (Поленаковић 1966: 175/Polenaković 1966: 175). Фототипно е издаден от Екатерина Бояджиева (Бояджиева 2009: 94/Boyadzhieva 2009: 94), като за първи път се обнародва и наборно от Димитър Пеев (Пеев 2017: 187-188/Пеев 2017: 181-182). Решението документира духовните дела на Хилендарския манастир, без да коментира пряко личността и живота на Паисий. Удостоверява се, че Хилендарският събор намира за необходимо да се раздели на две части Христовият кръст, който вече е бил притежание на светата обител. Според описаното, едната половина е била за манастира, а с другата монасите таксидиоти са излизали извън манастира по своите таксиди. Видими са подписите на целия събор, а трети сред проигумените се е подписал:

Паісіи Проігуменъ.

Наличието на този подпис свидетелства, че Паисий е присъствал авторитетно в монашеския събор.

7. Ръкописно писмо от 12 август 1773 г. (Сигн.: Хил. арх. 1773/4 – по Пеев 2017: 211/ Пеев 2017: 152).

Писмото е открито от Харалампие Поленаковић (Поленаковић 1966: 175-176/ Polenaković 1966: 175-176), но не е разчетено адекватно от учения. Едва през 2017 г. ръкописното писмо е обнародвано наборно и фототипно, като е разчетено задълбочено (Пеев 2017: 191-192/Пеев 2017: 191-192). Писмото отново съдържа автограф на монаха от Хилендар:

Паісіи Проігуменъ (цитира се по Пеев 2017: 211/ Пеев 2017: 211).

Писмото е ръкописвано изцяло от ръката на Паисий. Адресат е проигумен кир Стефан от Солун. Липсват данни за мястото на съставяне, но от съдържанието е разпознаваемо, че Паисий е очаквал кораб с дървен материал. Ръкописвано е върху хартия, която е силно повредена, с голяма дупка в средата на листа. Хартията е прегъната като плик за писмо, а след отварянето на импровизирания плик, червеният восъчен печат се е разполовил между двете страни на листа. Текстът на писмото е ръкописван отдясно, а адресатът е вписан в лявата страна, по дължината на листа. Всичко напомня почерка на Паисий, който вече ни е познат от подписваните от него документи. Най-съществени сред доказателствата за автентичността на писмото, съчинено от Паисий, са почеркът и изкривените редове. Те се извисяват нагоре в началото на реда, и се спускат надолу, в края му. Такива изкривени са и редовете на Паисиевата „История славянобългарска“, чиито фототипен образ е публикуван в критическото издание на „История славянобългарска“ от 2012 г. (ИС 2012/IS 2012). Почерковите съвпадения карат Б. Райков да заключи, че:

Тази находка има голяма стойност за решаване на въпроса за атрибуцията на Зографския ръкопис, тъй като писмото поднася единствения познат до този момент по-цялостен текст, излязъл изпод ръката на Паисий и носещ неговия подпис (Райков 1989: 17/Raykov 1989: 17).

III. Памет на съвременниците за йеромонах Паисий Хилендарски

1. Омология на папа Нектарий от 16 август 1759 г. (Сигн.: 1759/ № 16 – по Пеев 2017: 151; 173).

Текстът на омологията е публикуван за първи път от Д. Пеев, а съдържанието му свидетелства, че става дума за разписка за 100 гроша, дадени назаем на йеромонах Нектарий – хлебар на манастира. Омологията съдържа подписа:

Пройгѣмѣ Павѣста.

Това обаче не е автограф на Паисий, най-вероятно името му е вписано от писаря на светата обител, който е изредил и имената на останалите свидетели на събитието. Според Д. Пеев:

Това е първото свидетелство за проигумен Паисий в хилендарския архив. Документът е важен поради факта, че служи като *terminus a quo*. Паисий вече е един от монасите, които могат да подписват финансови документи, съответно един от проистосите или проистамените на Хилендарския манастир (Пеев 2017: 151; 173/Пеев 2017: 151; 173).

2. Разписка от 20 юли 1775 г. (Сигн.: 1775/1 – по Пеев 2017: 173/Пеев 2017: 173).

Първоначално разписката е публикувана от Х. Поленакович, но без да е разчетена цялостно (Поленаковић 1966: 176/Polenaković 1966: 176). Документът е разчетен пълноценно едва през 2017 г. от Д. Пеев, който, като се уповава на съобщените факти, приема, че през 1775 г. Паисий е бил на таксид в Куч. Това означава, че монахът ще да е живял и след 1773 г. Разписката, подписана от о. Висарион, свидетелства за дадени назаем 500 гроша на о. Паисий от манастирския събор (Пеев 2017: 171/Пеев 2017: 171).

3. Бележка на Стойко Йерей – преписвач на „История славянобългарска“ от 1765 г.

На л. Пб във Втори Софрониев препис на „История славянобългарска“ (Котел, 1765) преписвачът Стойко йерей оставя следната бележка:

сїѣ исторїю принесїа паїсїа — йеромонахъ ѿ сѣа гора аѣонска ипреписамїа оусѣло кѣтил.
[...] (НБКМ 368: л. Пб)

Ръкописът се съхранява в Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ в София. Според заявеното от съвременника на Паисий, той е посетил с. Котел, за да предаде „История славянобългарска“ на Стойко йерей, който я преписва на 29 януари 1765 г. (НБКМ 368: л. Пб)

Заклучение

От документираните данни могат да се направят следните изводи:

1. Това, което днес категорично може да се каже за родното място на Паисий, е следното: все още не е открит автентичен документ, който изрично да указва, къде е проплакал Паисий, идвайки на тази земя. Местата, в които се настоява, че е тяхно отроче, са толкова много, че аналогията с древна Елада и десетте ѝ поселища, които искат да са места на памет за раждането на Омир (Снегаров 1962/ Snegarov 1962), не е неправомерна.

2. Неоспоримо се знае единствено, че Паисий е напуснал Самоковската епархия като йеромонах през 1745 г., всичко останало, което в изследванията се свързва с тази епархия, е митотворение.

3. „Немската земя“ не е привидение, а е достоверно събитие от реалния живот на Паисий Хилендарски. Автографът му, положен върху Карловацката разписка от 21 май 1761 г., е онзи първоначален документ, който допринася за доказването, че ръкописната тетрадка от Зографския манастир със сигнатура Зогр. 43 е оригиналът на „История славянобългарска“ – факт, в чиято оригиналност днес вече никой не бива да се съмнява.

4. Договорът от Сремски Карловци от 15 юли 1761 г. свидетелства, че престоят на Паисий в центъра на православието в Австрийската империя е продължил повече от пет месеца – време, което не е било недостатъчно, за да проучи подробно достоверните извори, потребни му за концептуализацията на първата цялостна българска възрожденска история.

5. Различията при изписването на някои графемии в автографите на Паисий категорично доказват, че монахът не притежава висока образованост. Затова трябва да му се доверим, когато споделя, че не е учил никаква сериозна наука.

6. Проигумен Паисий е от уважаваните избраници в Хилендарското братство, на когото са възлагани отговорни дела в полза на манастирската общност.

7. Знаем – без догадки, че монах Лаврентий е кръвен брат на Паисий, другите му родственици не са известни.

Това е почти всичко, което Паисий ни е разказал за себе си и почти всичко, което възрожденците, които лично са го срещали, са споделили с нас за него.

Научните догадки за живота на Паисий обаче са толкова много, те са и така сблъскващи се, и така разноречиви, че едва ли има съвременен изследовател, който би могъл да изброи колко точно са наддокументалните опити да се изследва животът на Паисий. А заради малкото достоверно, което е достигнало до нас, ние, следовниците на Отец Паисий, едва ли някога ще узнаем: кога точно се появява на свят и кога точно го напуска; какво е кръщелното и кое е бащиното име на монаха; имал ли е наистина и други братя и сестри... И само преданията ще припознават Паисий като същински син на Банско, но и на Разлог, а и на Доспей, Троян, Кралев дол, Самоков, Белово, Добринице (Стойчева-Янчева 2016/Stoycheva, Yancheva 2016). И всеки град или село от друга епархия би могъл със същото право да претендира да е мястото, където Паисий се е родил. А за българските учени паисиеведи остава нелеката задача да дописват онова несподделено за било'то отколе в пътя на преп. Паисий Хилендарски, което документите са укрили от нас. Стига да не е „изфабрикувано“ самоцелно.

ЛИТЕРАТУРА

- Агасински 2001: *Агасински, С.* Минувачът във времето. Модерност и носталгия. София: Лик (Agasinski 2001: *Agasinski, S.* Minuvachat vav vremeto. Modernost i nostalgia. Sofia: Lik).
- Ангелов 1985: *Ангелов, Б. Ст.* Паисий Хилендарски. София: Наука и изкуство (Angelov 1985: *Angelov, B. St.* Paisiy Hilendarski. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Арнаутов 1942: *Арнаутов, М.* Паисий Хилендарски: 1722-1798. София: Хемус (Arnaudov 1942: *Arnaudov, M.* Paisiy Hilendarski: 1722-1798. Sofia: Hemus).
- Бояджиева 2009: *Бояджиева, Е.* Банско през Възраждането. София: Арс-Милениум-МММ (Boyadzhieva 2009: *Boyadzhieva, E.* Bansko prez Vazrazhdaneto. Sofia: Ars-Milenium-МММ).
- Бояджиева 2013: *Бояджиева, Е.* Паисий Хилендарски: пътят на неговия живот. София: Арс милениум МММ (Boyadzhieva 2013: *Boyadzhieva, E.* Paisiy Hilendarski: patyat na negoviya zhivot. Sofia: Ars milenium МММ).

- Велчев 1981: *Велчев, В.* Паисий Хилендарски: епоха, личност, дело. София: Народна просвета (Velchev 1981: *Velchev, V.* Paisiy Hilendarski: epoha, lichnost, delo. Sofia: Narodna prosveta).
- Грујић 1913: Грујић, Р. Одношаји светогорских и других манастира са митрополитима карловачким. – В: Споменик Српске краљевске академије. Г. LI, 1913, № 43, 68-69 (Grujić 1913: *Grujić, R.* Odnoshaji svetogorskih i drugih manastira sa mitropolitima karlovachkim. – V: Spomenik Srpske kraljevske akademije. G. LI, 1913, № 43, 68-69).
- Динеков 1938: *Динеков, П.* История славянобългарска. Под редакцията на П. Динеков. София: Хемус (Dinekov 1938: *Dinekov, P.* Istoria slavyanobalgarska. Pod redaktsiata na P. Dinekov).
- Драгова 1961: *Драгова, Н.* Знай своя род и език. София: Национален съвет на Отечествения фронт (Dragova 1961: *Dragova, N.* Znay svoya rod i ezik. Sofia: Natsionalen savet na Otechestveniya front).
- Живков 2015: *Живков, Ц.* Край на заблудата, че Паисий е от Банско. София: Дими 99 (Zhivkov 2015: *Zhivkov, Ts.* Kraiy na zabludata, che Paisiy e ot Bansko. Sofia: Dimi 99).
- Зогр. 43: Зографска чернова (Зографски манастир, 1762). Ръкопис, съхраняван в книгохранилището на Зографската света обител в Атон (Zografska chernova (Zografski manastir, 1762). Rakopis, sahranyavan v knigohranilishteto na Zografskata sveta obitel v Aton).
- Иванов 1908: Български старини из Македония, събрани от Йордан Иванов, лектор в Софийския университет. Издава Българското книжовно дружество. София: Държавна печатница (Balgarski starini iz Makedonia, sabrani ot Yordan Ivanov, lektor v Sofiyskiya universitet. Izdava Balgarskoto knizhovno druzhestvo. Sofia: Darzhavna pechatnitsa).
- Иванов 1914: *Иванов, Й.* Увод. – В: История славеноболгарска, собрана и нареждана Паисием йеромонахом в лето 1762. Стъпки за печат по първообраза Йор. Иванов. София: БАН, V-LXVI (Ivanov 1914: *Ivanov, Y.* Uvod. – V: Istoria slavenobalgarska, sobrana i narezhdena Paisiem yeromonahom v leto 1762. Stakmi za pechat po parvoobraza Yor. Ivanov. Sofia: BAN, V-LXVI).
- ИС 2012: Паисий Хилендарски. История славянобългарска. Критическо издание с превод и коментар. Подготвили за печат Д. Пеев, М. Димитрова, П. Петков. Превод на съвременен български книжовен език: Д. Пеев. Коментар: Ал. Николов, Д. Пеев. Света гора Атон: Славянобългарска Зографска Света обител. (IS 2012: Paisiy Hilendarski. Istoria slavyanobalgarska. Kriticheskoto izdanie s prevod i komentar. Podgotvili za pechat: D. Peev, M. Dimitrova, P. Petkov. Prevod: D. Peev. Komentar: Al. Nikolov, D. Peev. Chetvarto izdanie. Sveta Gora Aton. Slavyanobalgarska Zografska Sveta obitel).
- Йоцов 1938: *Йоцов, Б.* Паисий Хилендарски. История славянобългарска. С превод на съвременен български език от Ал. Филипов и увод от Б. Йоцов. София: Всебългарски съюз „Отец Паисий“ (Yotsov 1938: *Yotsov, B.* Paisiy Hilendarski. Istoria slavyanobalgarska. S prevod na savremenен balgarski ezik ot Al. Filipov i uvod ot B. Yotsov. Sofia: Vsebalgarski sayuz „Otets Paisiy“).
- Ковачев 1962: *Ковачев, М.* Самоковската епархия през 1767 г. Към историята на гр. Банско. – В: Паисий Хилендарски и неговата епоха. 1762-1962. Сборник от изследвания по случай 200-годишнината от „История славянобългарска“. София: БАН, 599-603 (Kovachev 1962: *Kovachev, M.* Samokovskata eparhia prez 1767 g. Kam istoriata na gr. Bansko. – V: Paisiy Hilendarski i negovata epoha. 1762-1962. Sbornik

- ot izsledvaniya po sluchay 200-godishninata ot „Istoria slavyanobalgarska“. Sofia: BAN, 599-603).
- Маринов 1912: *Маринов, Д.* Спомени и легенди за Отца Паисия, запазени в Св. гора. Приложение на Църковен вестник. Г. XII, 1912, № 21, 113-138 (Marinov 1912: *Marinov, D.* Spomeni i legendi za Ottsa Paisiya, zapazeni v Sv. gora. – Prilozhenie na Tsarkoven vestnik. G. XII, 1912, № 21, 113-138).
- НБКМ 368: Първи Софрониев препис (Котел, 1765, Стойко йерей). Ръкопис, съхраняван в Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ в София (Parvi Sofroniev prepis (Kotel, 1765, Stoyko yerey). Rakopis, sahranyavan v Natsionalnata biblioteka „Sv. Sv. Kiril i Metodiy“ v Sofia).
- Ненов 2003: *Ненов, Ив.* Истината за родното място на Паисий. София: SPS Sprint (Nenov 2003: *Nenov, Iv.* Istinata za rodnoto myasto na Paisiy. Sofia: SPS Sprint).
- Пеев 1917: *Пеев, Д.* Нови документи за Хилендарския проигумен Паисий от средата на XVIII век. – В: Археографски прилози, № 39, 149-198 (Peev 1917: *Peev, D.* Novi dokumenti za Hilendarskiюa proigumen Paisiy ot sredata na XVIII vek. – V: Arheografski prilozhi, № 39, 149-198).
- Пенев 1918: *Пенев, Б.* Паисий Хилендарски. София: Образование (Penev 1918: *Penev, B.* Paisiy Hilendarski. Sofia: Obrazovanie).
- Поленаковић 1966: *Поленаковић, Х.* Неколико непознатих додатак о Паисију Хилендарском. – В: Хилендарски зборник. Београд, 171-181 (Polenaković 1966: *Polenaković, H.* Nekoliko nepoznatih dodatak o Paisiju Hilendarskom. – In: Hilendarski zbornik. Beograd, 171-181).
- Радев 2012: *Радев, Ив.* Отец Паисий Хилендарски: контекст и отгласи от личността и делото му. София: АИ „Проф. Марин Дринов“ (Radev 2012: *Radev, Iv.* Otets Paisiy Hilendarski: kontekst i otglasi ot lichnostta i deloto mu. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“).
- Райков 1976: *Райков, Б.* Нови исторически документи за живота на Паисий Хилендарски. – В: Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, г. XIV, 1976, № 20, 25-33 (Raykov 1976: *Raykov, B.* Novi istoricheski dokumenti za zhivota na Paisiy Hilendarski. – V: Izvestiya na Narodnata biblioteka „Kiril i Metodiy“, g. XIV, 1976, № 20, 25-33).
- Райков 1980: *Райков, Б.* Един документ за Паисий Хилендарски от неговото пребиваване в Сремски Карловци през 1761 г. – В: Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-год. на проф. Иван Дуйчев. София: 1980, 118-123 (Raykov 1980: *Raykov, B.* Edin dokument za Paisiy Hilendarski ot negovoto prebivavane v Sremski Karlovtsi prez 1761 g. – V: Balgarsko srednovekovie. Balgarso-savetski sbornik v chest na 70-god. na prof. Ivan Duichev. Sofia: 1980, 118-123).
- Райков 1983: *Райков, Б.* Животът на Паисий, Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, г. XVIII, 1983, № 24, 25-49 (Raykov 1983: *Raykov, B.* Zhivotat na Paisiy, Izvestiya na Narodnata biblioteka „Kiril i Metodiy“, g. XVIII, 1983, № 24, 25-49).
- Райков 1989: *Райков, Б.* Паисиевият ръкопис на „История славянобългарска“. 1762. София: Наука и изкуство (Raykov 1989: *Raykov, B.* Paisieviyat rakopis na „Istoria slavyanobalgarska“. 1762. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Снегаров 1962: *Снегаров, И.* За родното място на Паисий Хилендарски. – В: Паисий Хилендарски и неговата епоха. 1762-1962. Сборник от изследвания по случай 200-годишнината от „История славянобългарска“. София: БАН, 413-434 (Snegarov 1962: *Snegarov, I.* Za rodnoto myasto na Paisiy Hilendarski. – V: Paisiy

- Hilendarski i negovata epoha. 1762-1962. Sbornik ot izsledvaniya po sluchay 200-godishninata ot „Istoria slavyanobalgarska“. Sofia: BAN, 413-434).
- Стойчева-Янчева 2016: *Стойчева-Янчева, Ел.* Паисий в научното и популярно съзнание. Дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“, защитена в Югозападния университет „Неофит Рилски“ (Благоевград, 2016). Ръкопис (Stoycheva-Yancheva 2016: *Stoycheva-Yancheva, El.* Paisiy v nauchnoto i popularno saznanie. Disertatsia za prisazhdane na nauchnata i obrazovatelna stepen „doktor“, zashtitena v Yugozapadniya universitet „Neofit Rilski“ (Blagoevgrad, 2016). Rakopis).
- Тодоров 1971: *Тодоров, И.* Въпросът за критическото издание на „История славянобългарска“. – В: Литературна мисъл, г. XV, 1971, № 4, 93-109 (Todorov 1971: *Todorov, I.* Vaprosat za kriticheskoto izdanie na „Istoria slavyanobalgarska“. – V: Literaturna misal, g. XV, 1971, № 4, 93).
- Хадживълчев 2013: *Хадживълчев, Л.* За възрожденското Банско, София и света... София: АИ „Проф. Марин Дринов“ (Hadzhivalchev 2013: *Hadzhivalchev, L.* Za vazrozhdenskoto Bansko, Sofia i sveta... Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“).
- Христов 1972: *Христов, Хр.* Паисий Хилендарски: неговото време, жизнен път и дело. София: Наука и изкуство (Hristov 1972: *Hristov, Hr.* Paisiy Hilendarski: negovoto vreme, zhiznen pat i delo. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Ruvarac 1900: *Ruvarac, I.* Ein Document zur Biographie des bulgarischen Historikers Paisius. – In Archiv fur slavische Philologie, 1900, Nr. 22, 620-621.